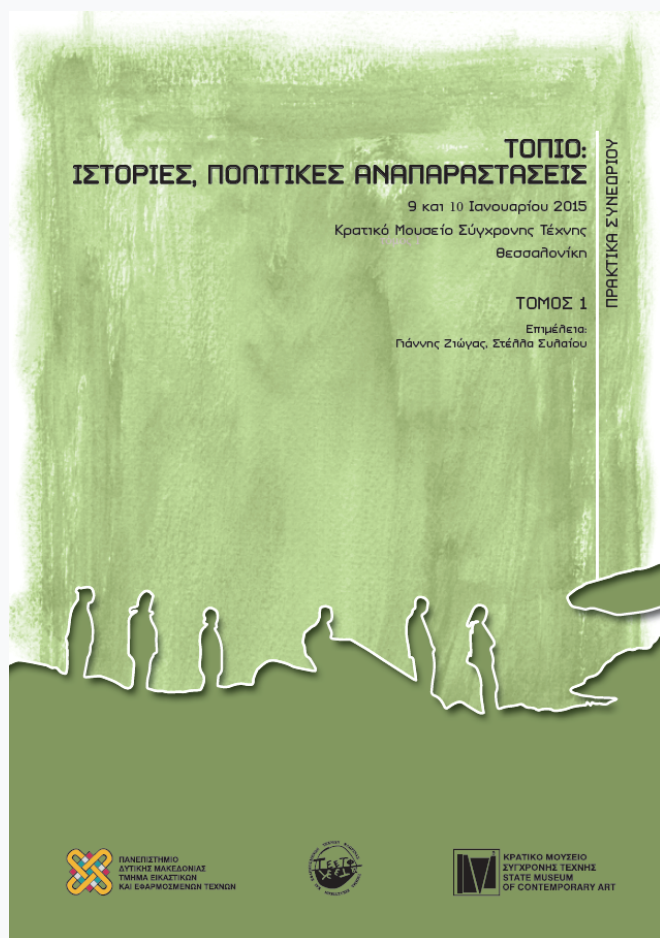

University of Western Macedonia, School of Fine Arts, Department of Fine and Applied Arts

Vol 4 (2015)

Τοπίο: Ιστορίες και πολιτικές αναπαραστάσεις. Διεθνές συνέδριο για την Εικαστική Πορεία προς τις Πρέσπες

Εισαγωγικό σημείωμα, Τοπίο Ιστορίες, πολιτικές αναπαραστάσεις

Στέλλα Συλαίου

doi: [10.12681/visualmarch.3052](https://doi.org/10.12681/visualmarch.3052)

Εισαγωγικό σημείωμα

Τοπίο: Ιστορίες, πολιτικές αναπαραστάσεις

Στέλλα Συλαίου

Διδάσκουσα, Τμήμα Εικαστικών και Εφαρμοσμένων Τεχνών, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας

E-mail επικοινωνίας: sylaiou@gmail.com

«Κάθε αισθητική ουτοπία προσλαμβάνει σήμερα αυτή τη μορφή: να γίνουν πράγματα τα οποία δεν γνωρίζουμε τι είναι».

Αντόρνο

Με εμφανείς τις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας και τις διαρθρωτικές αλλαγές που επέφερε στην ανθρώπινη καθημερινότητα, οι κοινωνίες της νέας χιλιετίας βρίσκονται σε μια μεταβατική περίοδο, κατά την οποία αναζητούν νέα ταυτότητα και νέους στόχους σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας. Χαρακτηριστικό γνώρισμα της εποχής είναι η ποικιλομορφία της ταυτότητάς της, ή πιο σωστά οι πολλαπλές της ταυτότητες. Η σύγχρονη τέχνη προέκυψε ως καλλιτεχνική επανάσταση και ήρθε σε ρήξη με τα υπόλοιπα καλλιτεχνικά κινήματα και τάσεις του παρελθόντος, όπως ο μοντερνισμός. Η μεταμοντέρνα τέχνη δεν θα μπορούσε φυσικά να χαράξει διαφορετική πορεία, αμφισβητεί τις ευρέως αποδεκτές αλήθειες και θεωρίες του μοντερνισμού, καταργεί τα πρότυπα της υψηλής τέχνης, χαρακτηρίζεται από ρευστότητα, υποκειμενικότητα και αστάθεια - ενδεχομένως ως αποτέλεσμα πληθώρας αλλαγών και ανακατατάξεων- και αξιοποιεί επιλεκτικά χαρακτηριστικά από διάφορα καλλιτεχνικά ρεύματα. Το μέλλον της δεν μπορεί -ακόμη- να καθοριστεί με ευκολία και είναι -μάλλον- απρόβλεπτο. Τα συγκεκριμένα καλλιτεχνικά κινήματα απουσιάζουν και η τέχνη μεταβαίνει σε κάτι νέο με καλλιτεχνικές πρακτικές διαφορετικές και διαφοροποιημένες, ικανές να θέσουν σε δοκιμασία τα ίδια τα όρια και την έννοιά της. Προκαλούνται ρήξεις και μετατοπίσεις, δημιουργούνται νέα ερωτήματα, παράγονται απρόσμενες συναρθρώσεις με τις βασικές ορίζουσες της τέχνης και το θεωρητικό τους έρμα. Ωστόσο, ταυτόχρονα με τον μετασχηματισμό του, το πεδίο της τέχνης εμπλουτίζεται και με νέες νοηματοδοτήσεις. Το καλλιτεχνικό έργο δεν αποτελεί πλέον το επίκεντρο των συζητήσεων, αλλά την αφορμή τους. Οι καλλιτέχνες εκφράζουν με σαφήνεια το αίτημα της εποχής για ανασύσταση, αναλαμβάνουν να επανεφεύρουν τα εικαστικά ιδιώματα και μέσα και να επαναρθρώσουν τις καλλιτεχνικές πρακτικές.

Η σύγχρονη τέχνη δίνει το στίγμα της με την επιλογή θεμάτων, όπως ο τόπος και το τοπίο, που αιώνες τώρα κατέχει έναν κυρίαρχο ρόλο στην καλλιτεχνική έκφραση. Ωστόσο, πραγματεύεται με διεπιστημονικούς τρόπους τόσο τα θέματα αυτά, όσο και την διαδικασία μέσω της οποίας παράγεται ένα έργο τέχνης, καθώς και τα μέσα που χρησιμοποιεί. Πλέον τα ίδια τα θέματα και όχι τα υλικά ή το καλλιτεχνικό κίνημα της εποχής, υποδεικνύουν στον καλλιτέχνη τους τρόπους που θα αντιμετωπίσει τα ερεθίσματα που δέχεται και τα υλικά που θα χρησιμοποιήσει. Τα έργα τέχνης δίνουν απαντήσεις, αλλά δημιουργούν και επιπλέον ερωτήματα. Συχνά ο καλλιτέχνης χρησιμοποιεί περισσότερα από ένα μέσα για αποτυπώσει εικαστικά τις ανησυχίες του. Τα όρια μεταξύ τέχνης και μη-τέχνης είναι δυσδιάκριτα. Αρκετές φορές, κυρίως από τους εννοιολογικούς καλλιτέχνες δίνονται εξηγήσεις με μορφή μανιφέστου για το έργο τους. 'Οι καλλιτέχνες είναι ταυτόχρονα και ερευνητές', κάνουν θεωρητικές προσεγγίσεις και συνδέουν την θεωρία με το καλλιτεχνικό τους έργο. Με αυτόν τον τρόπο βοηθούν τον θεατή να κατανοήσει το έργο τους, αλλά και την καλλιτεχνική διαδικασία. Το τοπίο και ο τόπος τόπος είναι ζητήματα που απασχολούν την εποχή μας, καθώς είναι συχνές οι αναφορές στην ουτοπία¹, δυστοπία², ετεροτοπία³.

Η σύγχρονη εποχή επιτάσσει τη διερεύνηση μιας νέας σχέσης του ανθρώπου με τη φύση, το περιβάλλον και τον δημόσιο χώρο. Ο κεντρικός άξονας όλων των κεφαλαίων του τόμου είναι το δυναμικό τοπίο, φυσικό ή ανθρωπογενές, το οποίο εξελίσσεται στον χρόνο υφαίνοντας έναν λεπτόπλοκο ιστό με προσωπικές ή συλλογικές μνήμες που νοηματοδοτούνται με την βοήθεια της τέχνης και επικοινωνούνται στον επισκέπτη, θεατή, κοινωνό της τέχνης. Τα περιβαλλοντικά ζητήματα προβληματίζουν πολλούς καλλιτέχνες και το κίνημα της οικολογίας τους επηρεάζει σε πολλά επίπεδα, τόσο με τα μέσα, όσο και με τις μορφές που επιλέγει να εκφραστεί και τα μηνύματα που θέλει να μεταφέρει. Οι καλλιτέχνες εκφράζοντας την ανάγκη μιας κοινωνίας, στρέφονται σε έργα που έχουν να κάνουν με την φύση. Στο πλαίσιο μιας κριτικής πρακτικής χρησιμοποιούν υλικά που συλλέγουν από την φύση και προτείνουν διάφορους εικαστικούς πειραματισμούς. Τους ενδιαφέρει το οικολογικό αποτύπωμα των έργων τους. Αρκετές φορές τα έργα δημιουργούνται και τοποθετούνται μέσα στην ίδια την φύση σε μια προσπάθεια ορθής ένταξης του ανθρώπου και της δραστηριότητάς του στο περιβάλλον, καθώς η φύση δίνει το μέτρο στον άνθρωπο στο πλαίσιο μιας βιώσιμης ισορροπίας μεταξύ ανθρώπου και φύσης. Θέλουν να δείξουν τον σεβασμό τους στην φύση και να στείλουν ένα ηχηρό μήνυμα για την προστασία του περιβάλλοντος και την ορθή ένταξη του ανθρώπου στο οικοσύστημα. Η φύση δίνει την αίσθηση του μέτρου τόσο σε ζητήματα αισθητικής, όσο και σε άλλες εκφάνσεις της ζωής μας, όπως η ιστορία και η πολιτική. Οι ιστορικές προσλαμβάνουσες γονιμοποιούν την σκέψη του καλλιτέχνη και θεωρούνται ως απαραίτητη συνθήκη για την καλλιτεχνική δημιουργία και για την παραγωγή κοινωνικών νοημάτων. Η τέχνη ως κριτική πρακτική, που ενσωματώνει την μνήμη και την ιστορία, έθεσε την βάση για μια διαλεκτική σχέση μεταξύ τέχνης και κοινωνίας. Μέσω της αισθητικής εμπειρίας και της 'πρόκλησης για σκέψη' που προσφέρει η τέχνη, η συμβολή της ήταν ιδιαίτερα σημαντική σε διάφορα κοινωνικοπολιτικά γεγονότα της εποχής μας. Στο ίδιο

1. πρόκειται για τον ιδανικό τόπο, τις ιδανικές καταστάσεις σε μια φανταστική κοινωνία, που είναι αδύνατο να πραγματοποιηθούν

2. αντιμετωπίζεται ως το αντίβαρο της ουτοπίας, πρόκειται για έναν φανταστικό κόσμο με αρνητικά γνωρίσματα, απαισιόδοξα μηνύματα και δυσώδεις προοπτικές για το μέλλον

3. πρόκειται για πραγματικούς χώρους ετερότητας με διαφορετικές λειτουργίες, αποτελούν ένα είδος αντι-θέσεων που έγιναν πράξη, στους οποίους οι νόρμες συμπεριφοράς αναστέλλονται και συνυπάρχουν με υπάρχοντες τύπους.

πλαίσιο εντάσσεται και η σχέση του ανθρώπου με το αστικό περιβάλλον. Το έργο τέχνης σήμερα μπορεί να εκτυλίσσεται σε έναν δημόσιο χώρο, με τη συμμετοχή του κοινού, και να έχει ορισμένη χρονική διάρκεια. Η σύγχρονη τέχνη ανοίγει την συζήτηση και για το δημόσιο χώρο ως χώρο επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης των ανθρώπων με την ίδια την πόλη, αλλά και μεταξύ τους.

Στο πνεύμα της παραπάνω ανάλυσης κινείται και η δράση της Εικαστικής Πορείας προς τις Πρέσπες (<http://visualmarch.eetf.uowm.gr/>), η οποία ξεκίνησε το 2007 ως μια καλλιτεχνική - εκπαιδευτική διαδικασία από το Τμήμα Εικαστικών και Εφαρμοσμένων Τεχνών (TEET) του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας (1ο Εργαστήριο Ζωγραφικής). Στο πλαίσιο αυτών των αναζητήσεων και της όσμωσης ιδεών για διάφορα διεπιστημονικά θέματα διοργανώθηκε από το TEET του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας σε συνεργασία με το Κρατικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης στις 10 Οκτωβρίου 2014 - 24 Ιανουαρίου 2015 το διεπιστημονικό συνέδριο με αφορμή την έκθεση «Εικαστική Πορεία προς τις Πρέσπες: μια διαδικασία βίωσης του τοπίου». Σε μια προσπάθεια δημιουργικής αξιοποίησης ετερογενών καλλιτεχνικών λεξιλογίων και κάτω από τον ευρύ τίτλο «Τοπίο: ιστορίες, πολιτικές, αναπαραστάσεις», ο τόμος συγκεντρώνει πειραματικά τις ενότητες: (α) δράση της Εικαστικής Πορείας στις Πρέσπες, (β) η φύση και το φυσικό τοπίο ως πηγή καλλιτεχνικής έμπνευσης, (γ) η έννοια του τόπου και η σύνδεσή της με την ιστορία, και (δ) το αστικό τοπίο, οι σύγχρονες μορφές έκφρασης και ο χαρακτήρας της τέχνης με παρεμβάσεις στον αστικό χώρο. Βασικός στόχος του συνεδρίου ήταν η επικοινωνία με το κοινό, αλλά και η δυνατότητα να συναντηθούν καλλιτέχνες και επιστήμονες, για να διερευνήσουν την ιστορικότητα και την πολιτική λειτουργία του τοπίου και τη σχέση του με τις καλλιτεχνικές πρακτικές και διαδικασίες. Κοινός παρονομαστής των ανακοινώσεων ήταν οι τρόποι που η τέχνη μπορεί να λειτουργήσει ως εργαλείο κατανόησης και καλλιτεχνικής χαρτογράφησης τόσο του φυσικού, όσο και του ανθρωπογενούς τοπίου, της ιστορίας και της πολιτικής. Στα κεφάλαια του τόμου τίθενται ζητήματα που αφορούν την σχέση του ανθρώπου με την φύση, τη διαμόρφωση μιας νέας ηθικής απέναντι στο περιβάλλον, το ιστορικό τοπίο, αλλά και τον ίδιο τον άνθρωπο, η οποία θα επιτρέψει μια βιώσιμη και ισορροπημένη ανάπτυξη, καθώς και τους τρόπους που -τελικά- όλα τα παραπάνω συνδέονται με την αισθητική.

Η πρώτη ενότητα κεφαλαίων αφορά την **δράση της Εικαστικής Πορείας στις Πρέσπες**. Στο πλαίσιο της δράσης, η οποία υλοποιείται κάθε χρόνο από το 2007, αναπτύσσονται εικαστικές αναζητήσεις και προβληματισμοί, που αφορούν τον πολιτισμό, το περιβάλλον, αλλά και τον τόπο και την ιστορία της ιδιαίτερης περιοχής των Πρεσπών με αφετηρία τις θεωρητικές προσεγγίσεις της κριτικής σκέψης. Στην εξέλιξή της η Εικαστική Πορεία προς τις Πρέσπες διευρύνθηκε και μετεξελίχθηκε σε μια 'πρακτική καλλιτεχνικής και κοινωνικής βίωσης του τοπίου, που στοχεύει στη διερεύνηση των μετασχηματισμών ορισμένων νευραλγικών και παραμεθόριων και γεωγραφικών περιοχών'. Σήμερα πλέον αγκαλιάστηκε από μια ομάδα καλλιτεχνών, ιστορικών, ανθρώπων του πολιτισμού και των τεχνών και αποτελεί μια σύνθετη εικαστική δράση που υποστηρίζει στην πράξη ότι η καλλιτεχνική εμπειρία υπάρχει εκεί όπου συναντώνται οι άνθρωποι με τόποι, ιδέες και αναπαραστάσεις. Η πορεία στο φυσικό περιβάλλον των Πρεσπών είναι μια πορεία επικοινωνίας των συμμετεχόντων μεταξύ τους, αλλά και με το τοπίο που ανακαλύπτουν κατά την διάρκεια της περιήγησης. Η βασική ιδέα έχει τις ρίζες της στον 19^ο αιώνα, στο κίνημα των Ρομαντικών, το οποίο υποστήριξε την ανάγκη της ανθρωπίνης ύπαρξης για την φύση, το τοπίο και την εξερεύνησή τους μέσα από το περπάτημα. Η πορεία στο φυσικό περιβάλλον των Πρεσπών

είναι ένας περιπατητικός στοχασμός επικοινωνίας τόσο μεταξύ όσων συμμετέχουν, όσο και με το περιβάλλον της περιοχής, με τα ιδιαίτερα γεωγραφικά, πολιτικά, κλιματολογικά και ιστορικά στοιχεία, που ανακαλύπτουν κατά μήκος της διαδρομής και τους υποβοηθούν να ανασυνθέσουν τις μνήμες του τόπου, τα προσωπικά τους βιώματα για την παραγωγή καλλιτεχνικής δημιουργίας.

Ο τόμος ξεκινάει με το κεφάλαιο «**το field των Πρεσπών ή η originalité του πεδίου II**» του Γιάννη Ζιώγα, το οποίο αναλύει τους επάλληλους χρόνους για την εξέλιξη μιας εικαστικής διαδικασίας, όπως η Εικαστική Πορεία στις Πρέσπες. Πιο συγκεκριμένα, αναλύει το πεδίο των Πρεσπών, αλλά και πραγματεύεται τον τρόπο με τον οποίο η πολλαπλή χωρική προσέγγισή του επηρεάζει και διαμορφώνει τόσο τον τρόπο αντίληψης του χρόνου, όσο και την σχέση του χρόνου με το πεδίο της εικαστικής εικόνας και την αυθεντικότητά του. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα αυθεντικότητας του τοπίου, ο συγγραφέας αναφέρει την περιοχή μεταξύ Μπέλα Βόντα και Πινερίτσας ως εξαιρετικής ομορφιάς, σπάνιας βιοποικιλότητας, αλλά και έμφορτης σημαντικών ιστορικών γεγονότων και συγκίνησης από την εποχή του Εμφυλίου Πολέμου. Κατά την διαδικασία, οι καλλιτέχνες που συμμετείχαν στην Εικαστική Πορεία στις Πρέσπες μέσω της περιπατητικής τέχνης και της διαδικασίας βίωσης του τοπίου περιπλανήθηκαν στην περιοχή και μετουσίωσαν τις προσλαμβάνουσες και το βίωμά τους σε καλλιτεχνικό έργο.

Ακολουθεί το **‘Συνεχές Μνημείο’** του Ιάκωβου Ρήγου, το οποίο μεταφέρει την εμπειρία από την συμμετοχή του συγγραφέα στην Εικαστική Πορεία στις Πρέσπες και τις δράσεις που την πλαισίωσαν. Αναφέρει ως μελέτη περίπτωσης, το Μοσχοχώρι και τα ευρήματα στην διαδρομή που ακολούθησε η Εικαστική Πορεία στις Πρέσπες το 2014. Αυτά αποκαλύπτουν και αφηγούνται την ιστορία του Μοσχοχωρίου, ενός χωριού που σχεδόν χάθηκε από τον χάρτη κατά τον Εμφύλιο Πόλεμο. Ως μια ιδιότυπη *damnatio memoriae*, η μνήμη καταδικάστηκε σε λήθη, εξαφανίζοντας κάθε ίχνος της ανθρώπινης παρουσίας στην περιοχή, σαν να μην υπήρξε ποτέ, εκτός από το κτίσμα της εκκλησίας. Τα υπόλοιπα ευρήματα που συνθέτουν το τοπίο είναι ένα φυλάκιο του Ελληνικού Στρατού και ένας νερόλακκος. Αυτός ο τόπος προσφέρει έμπνευση όχι μόνο διεγείροντας την συγκινησιακή ετοιμότητα των συμμετεχόντων καλλιτεχνών, αλλά και προσφέροντας τα υλικά του, προσφέροντας την δυνατότητα στους καλλιτέχνες να ανασυνθέσουν τα βιώματά τους μέσω της land art.

Ο Θεόδωρος Λώτης με μια ομάδα φοιτητών που αποτελούν μέλη του Συνόλου Ζωντανής Ηλεκτροακουστικής Μουσικής του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Ιονίου Πανεπιστημίου (Σύνολο) στο πλαίσιο της Εικαστικής Πορείας προς τις Πρέσπες το 2014 παρατήρησαν και ηχογράφησαν τα **‘Ηχοτοπία των Πρεσπών’** και τις ιδιαίτερες ακουστικές τους συνθήκες. Ο στόχος τους να δημιουργήσουν με αυτές τις ηχογραφήσεις από το γεωφυσικό και το βιοφυσικό περιβάλλον, αλλά και από τον ίδιο τον άνθρωπο, ένα μουσικό έργο με μορφή αυτοσχεδιασμού. Το έργο που δημιουργήθηκε, απέδωσε μια αισθητηριακή και στοχαστική προσέγγιση των Πρεσπών μέσω ενός μέρους από τους ήχους που συλλέχθηκαν. Κατάληξη της πιλοτικής δράσης ήταν η χρήση των ήχων για την δημιουργία τμημάτων ενός υφαντού. Πιο συγκεκριμένα, μια από τις μεθόδους επεξεργασίας των ήχων προέκυψε από έναν αλγόριθμο, που με την σειρά του έδωσε την δυνατότητα να χαρτογραφηθούν ορισμένες κατηγορίες ήχων και να **‘μεταγραφούν’** σε τμήματα ενός υφαντού, το οποίο δημιούργησαν οι συμμετέχοντες της εικαστικής δράσης χρησιμοποιώντας υλικά, τα οποία συνέλεξαν από την Εικαστική Πορεία προς τις Πρέσπες.

Στην **‘Εικαστική Πορεία προς τις Πρέσπες, ως παράδειγμα μετασχηματιστικής μάθησης’** του Γιάννη Δαϊκόπουλου τίθενται προβληματισμοί για την σύγχρονη περιβαλλοντική ηθική. Ακόμη, αναλύονται οι λόγοι για τους οποίους η Εικαστική Πορεία προς τις Πρέσπες προσφέρει **‘ερεθίσματα για κριτικό αναστοχασμό’** και συντελεί σημαντικά τόσο στον σχηματισμό, όσο και τον μετασχηματισμό των περιβαλλοντικών αξιών των συμμετεχόντων. Τα ερεθίσματα που αυτοί λαμβάνουν, σχηματοποιούν τα μηνύματα που η φύση εκπέμπει. Κάτι τέτοιο τους βοηθάει να διαμορφώσουν οικολογικές συνειδήσεις και να επικεντρωθούν στις δημιουργικές δυνάμεις του ανθρώπου, που δείχνουν σεβασμό στο περιβάλλον. Η τοπική ιστοριογεωγραφία, το διάσπαρτο με ενθύμια από τον Εμφύλιο Πόλεμο πεδίο των Πρεσπών προκαλεί συναισθήματα και συγκινήσεις, οδηγεί σε ιστορικές αναζητήσεις, δημιουργεί νοήματα, αλλά και συμβάλλει στην διαμόρφωση μιας νέας αισθητικής και κουλτούρας που σέβεται την Φύση και το περιβάλλον. Τα παραπάνω αποτελούν τον καταλύτη που ενεργοποιεί την φαντασία και την δημιουργικότητα των συμμετεχόντων και με τα υλικά που συλλέγουν κατά την διάρκεια της Εικαστικής Πορείας δημιουργούν καλλιτεχνικά έργα, τα οποία εντάσσονται στο πλαίσιο της *environmental art*.

Η ενότητα των κεφαλαίων που αφορούν την Εικαστική Πορεία προς τις Πρέσπες ολοκληρώνεται με την **‘Συγκέντρωση υλικού για έναν Εικαστικό Οδηγό Περιήγησης - Επιβίωσης’** της Σοφίας Κυριακού. Πρόκειται για ένα είδος λεξικού με έννοιες και όρους που χρησιμοποιούνται κατά την εικαστική δράση, ή έχουν δημιουργηθεί αποκλειστικά για αυτήν. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η λέξη **‘καλλιτεχνοσύνη’**, ένας ποιητικός προσδιορισμός, ο οποίος παραλληλίζεται με τη λέξη *Ναυτοσύνη*, που υποδηλώνει την τέχνη του ναύτη, αλλά και την ικανότητα να μαθαίνεις από τις εμπειρίες σου και να ενδυναμώνεις τις ικανότητές σου. Στην ουσία πρόκειται για την χαρά του να ανοίγεις στις θάλασσες και να χρησιμοποιείς όσα έμαθες για να ανοιχθείς σε νέους ορίζοντες, να ταξιδέψεις. Τα λήμματα του λεξικού και η λειτουργική εικονογράφηση δίνουν μια γλαφυρή εικόνα από την εικαστική δράση και τους κώδικες/λέξεις που χρησιμοποιούν οι συμμετέχοντες μεταξύ τους και ταυτόχρονα αποτελεί έναν οδηγό επιβίωσης σε μια *πορεία αυτογνωσίας*.

Η δεύτερη ενότητα περιλαμβάνει δύο πονήματα σχετικά με την **φύση και το φυσικό τοπίο ως πηγή καλλιτεχνικής έμπνευσης**. Ο αγώνας του ανθρώπου να ερμηνεύσει, να κατακτήσει και να κυριαρχήσει την φύση και το περιβάλλον είναι αδιάκοπος. Το περιβάλλον δεν είναι μόνο αυτό που μας περιβάλλει, σύμφωνα με την ετυμολογία της λέξης, αλλά είναι απόλυτα ενσωματωμένο στην ανθρώπινη ζωή και ο άνθρωπος απόλυτα ενσωματωμένος σε αυτό⁴. Μάλιστα, τα τελευταία χρόνια γνωρίζει ιδιαίτερη άνθιση ο κλάδος της αισθητικής του περιβάλλοντος, ο οποίος ερευνά τη σημασία και τους τρόπους που επιδρά στον άνθρωπο η αντίληψη για το περιβάλλον και οι εμπειρίες που αυτό προσφέρει. Παρότι το περιβάλλον εντάσσεται στον φυσικό κόσμο και η τέχνη αντιπροσωπεύει τον ανθρωπογενή, τεχνητό κόσμο, η μεταξύ τους σχέση είναι στενή και δυναμική. Το περιβάλλον προκαλεί στον άνθρωπο έντονα συναισθήματα, αγάπη και φόβο και αποτελεί πηγή έμπνευσης και δημιουργίας.

Η Νόρα Λέφα στο κεφάλαιο **‘Η σχεδόν ερωτική σχέση του ανθρώπου με τη φύση’** αναλύει την στενή σχέση του ανθρώπου με την φύση και πώς αυτή διεγείρει τα συναισθήματα και τη δημιουργικότητά του. Η φύση είναι αιώνια, συμβαίνει κατά τρόπο αναγκαίο, καθώς υπήρξε πριν

4. Bernealt A. (2004). *Η αισθητική του περιβάλλοντος*, Ίδρυμα Παναγιώτη και Έφης Μιχαήλ, Αθήνα.

και θα συνεχίσει να υπάρχει μετά από εμάς, και ο άνθρωπος εξαρτάται από αυτήν. Ο έρωτας υπάρχει στην φύση για την συνέχιση της ζωής, αλλά και την απόλαυση, και αποτελεί την κινητήρια δύναμή της. Η αγνότητα της φύσης, αλλά και η ανάμειξή της στην οργανική δραστηριότητα, κατευθύνουν τον άνθρωπο στις αρχέτυπες ρίζες του. Αυτές τον βοηθούν να επιστρέψει σε μια κατάσταση ασίγαστης ενόρμησης με την δύναμη του έρωτα, που είναι «μὲ πλήρεις καρπούς καὶ δίχως ὄφεις», όπως λέει ο Εμπειρικός⁵. Στην κατάσταση αυτή, όπου φύση και άνθρωπος είναι ένα, ο άνθρωπος σταδιακά λησμονεί το εύθραυστο κέλυφος της θνητότητάς του και οδηγείται στην λύτρωση. Μέσα από την ερωτική πράξη η πραγματικότητα ενώνεται με την φαντασία. Όπως μέσα από την επαφή μας με την φύση, έτσι και από την ερωτική επαφή, δημιουργείται αναστάτωση των αισθήσεων ως αφορμή εκκίνησης και έντονα συναισθήματα. Στην κατάσταση αυτή μπορούμε να αντλήσουμε έμπνευση, για να δημιουργήσουμε μια νέα πραγματικότητα και μέσα από την εικαστική δημιουργία. Άλλωστε, όπως είπε και ο Breton, «η πιο απλή έκφραση της τέχνης είναι ο έρωτας». Η συγγραφέας θεωρεί ότι ακόμη και ο κήπος, στον οποίο ενίοτε είναι εμφανή τα σημάδια του ανθρώπινου ελέγχου και παρέμβασης, προσιδιάζει με την παρθένα φύση, καθώς στο μυαλό μας έχει ταυτιστεί με τον παράδεισο, μια ετεροτοπία που αποτελεί μικρογραφία του σύμπαντος, όπου δίνεται η δυνατότητα η φύση να αποτελέσει μέσο αναγωγής στον Θεό και να αποκατασταθεί η επικοινωνία ανάμεσα στον άνθρωπο, τον έρωτα και την φύση.

Στο κεφάλαιο «**Το Πάικο ως αφορμή**» ο Γιώργος Τσακίρης πραγματεύεται την στενή προσωπική του σχέση με την φύση και την διαδικασία μετασχηματισμού των βιωμάτων του σε εικαστική δημιουργία θεωρώντας την φύση ως πηγή έμπνευσης. Ο καλλιτέχνης έχει μεγαλώσει, ζει και δραστηριοποιείται ως αγρότης στην περιοχή του Πάικου. Γνωρίζει καλά τα μυστικά της αγροτικής καλλιέργειας, καθώς και τους τρόπους που η φύση μετασχηματίζεται από την ανθρώπινη -καλλιεργητική και όχι μόνο- δραστηριότητα. Το τοπίο και η φύση είναι επίμονα παρόντα σε όλο το καλλιτεχνικό του έργο, αποτελούν αφετηρία και ταυτόχρονα οδηγό δημιουργικής έκφρασης στο έργο του. Ένα έργο που είναι διαποτισμένο από τα προσωπικά του βιώματα και ανασχηματίζει/επιβεβαιώνει τις εμπειρίες που έχει μέσα από την αγροτική του δραστηριότητα. Ο καλλιτέχνης θέτει τον εαυτό του ως μέρος της φύσης και θεωρεί ότι η φύση ερεθίζει και γονιμοποιεί την φαντασία του, τον βοηθάει να βλαστήσουν τόσο νέες ιδέες, όσο και η έμπνευση για τις καλλιτεχνικές του δημιουργίες. Η ύλη της τέχνης ή και της φύσης όπως λέει ο Τσακίρης «δεν εξαφανίζεται, αλλά διαφοροποιείται». Ο καλλιτέχνης έχει την έδρα του στην φύση, μελετάει το φυσικό τοπίο καθημερινά και μεταφέρει στην πόλη και στους εκθεσιακούς χώρους τα βιώματα και τις εμπειρίες του μέσα από τα έργα του.

Η τρίτη ενότητα περιλαμβάνει δύο κεφάλαια που συνδέουν **την έννοια του τόπου με την ιστορία**. Γίνεται μια σκιαγράφηση της πολύπλοκης σχέσης της τέχνης με την ιστορία και την πολιτική. Ορισμένες δε φορές, ο ιστορικός χώρος μπορεί να αποτελέσει το έναυσμα για μια κριτική προσέγγιση και ανάλυση των θεμάτων με τα οποία συνδέεται. Μέσα από την τέχνη ο καλλιτέχνης ενσωματώνει την ιστορικότητα στους καλλιτεχνικούς του προβληματισμούς και μας παραδίδει την εμπειρία του. Επιτυγχάνει να αναστρέψει την φθορά και την φυσική ροή των πραγμάτων, να φέρει το παρελθόν στο παρόν και να εξασφαλίσει τόσο στο παρελθόν, όσο και το παρόν ένα μέλλον. Μέσα από αυτές τις διαδικασίες θα μπορέσει να προσεγγίσει

5. Ανδρέας Εμπειρικός, *Οκτάνα*, Ίκαρος, Αθήνα 1980, σ. 75-79.

κριτικά τα ζητήματα που τίγονται και να τα σκεφτεί/ στοχαστεί και εξετάσει με τρόπο κριτικό και ενδεχομένως αναθεωρητικό.

Το κεφάλαιο «**Τόπος, πατρίδα, χώρα. Μια ανάγνωση του Έρωτα της Μαρίνας Αμπράμοβιτς**» της Μαρίας Ζουμπούλη αναλύει το έργο Έρωτας της Αμπράμοβιτς, το οποίο δημιουργήθηκε κατά παραγγελία της Fundación Montenmedio Arte Contemporáneo (NMAC), στο Cádiz της Ισπανίας, ένα ιδιωτικό κέντρο με στόχο την δημιουργία διάλογου ανάμεσα στην τέχνη και τη φύση. Με το έργο αυτό, ένα μονοπλάνο 14 λεπτών και 21 δευτερολέπτων, σε ασπρόμαυρο φιλμ 16 mm, η δημιουργός πραγματεύεται την έννοια του τόπου και της χώρας, όπου χώρα είναι ο «τόπος όπου πραγματώνεται το ιδεώδες» και αποτίει φόρο τιμής στον πατέρα της, ο οποίος ήταν παρτιζάνος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και ασυμβίβαστος αντιφρονούντας στην μετέπειτα κομμουνιστική Γιουγκοσλαβία. Ο τόπος του Έρωτα αποτελεί μια ετεροτοπία, συνδέεται με άλλα τμήματα του χρόνου και του χώρου, εκεί νοηματοδοτούνται οι μορφές. Ωστόσο, δεν είναι ο τόπος που δίνει σημασία στις μορφές, αλλά οι μορφές, και στην συγκεκριμένη περίπτωση ο πατέρας της που δίνουν σημασία στον τόπο και στην «συναρτώμενη στον ήρωα έννοιας της πατρίδας». Το τοπίο δεν είναι αυτό που σημασιοδοτεί την πατρίδα, αλλά οι αξίες που εμφορούνται από αυτήν και οι άνθρωποι που τις υπηρετούν.

Η Κατερίνα Δημητριάδου με τις «**Σηματοδοτήσεις του ιστορικού χώρου: μια ανθρωποκεντρική προσέγγιση**» αναλύει τα στοιχεία του χώρου που συνδέονται με τον τρόπο ζωής των ανθρώπων, τις αξίες και αντιλήψεις της κοινωνίας σε μια ιστορική στιγμή ή περίοδο. Οι διαδικασίες χάραξης της ιστορίας κινούνται στους άξονες του χρόνου και του χώρου, με τον δεύτερο να μετατρέπεται σε ένα «θέατρο μνήμης». Πιο συγκεκριμένα, αυτό το «θέατρο μνήμης» καθορίζεται κάθε φορά με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, όπως η γεωμορφολογία του φυσικού τοπίου, η θέση και το γεωγραφικό σχήμα της χώρας, τα ιστορικά μνημεία κ.λπ. Τα δε ιστορικά μνημεία αποτελούν έναν τρόπο ιστορικής τεκμηρίωσης του παρελθόντος και διαμόρφωσης του λεγόμενου ιστορικού χώρου. Ως παράδειγμα εφαρμογής προσέγγισης του ιστορικού χώρου στην εκπαιδευτική διαδικασία παρατίθεται ένα ταξιδιωτικό σεμινάριο με χαρακτήρα εναλλακτικής ενδοϋπηρεσιακής επιμόρφωσης εκπαιδευτικών και τίτλο «Tracing back in Europe» από δώδεκα ευρωπαϊκές χώρες με σκοπό να καταγραφούν τα χαρακτηριστικά του πολιτισμού των Ελλήνων και των Τούρκων. Η βασική αρχή του προγράμματος ήταν ότι η προσέγγιση ενός ιστορικού τόπου και η σύνδεσή του με την κοινωνία στο πλαίσιο της εκπαίδευσης, θα πρέπει να αποτελεί αντικείμενο αναζήτησης και τροφοδότησης με γνώσεις όλων των συμμετεχόντων σε αυτό.

Η τέταρτη ενότητα του τόμου αφορά το **αστικό τοπίο και τις σύγχρονες μορφές έκφρασης και τον χαρακτήρα της τέχνης με παρεμβάσεις στον αστικό χώρο** με μια ποικιλία μορφών. Στην ουσία τίθεται μια ανοικτή ερώτηση και ανοίγει η συζήτηση για την τέχνη και τον αστικό χώρο, κατά πόσο δηλαδή η σύγχρονη τέχνη μπορεί να δοκιμάσει την λειτουργία και τις προτάσεις της και να συνδυάσει τον ακτιβισμό στην τέχνη, την performance, την ποίηση, την περιήγηση και τα ψηφιακά μέσα.

Στο κεφάλαιο «**Η καθημερινότητα δια του καθημερινού**» ο Θανάσης Χονδρός και η Αλεξάνδρα Κατσιάνη ασχολούνται με το αστικό τοπίο και τις εικαστικές δράσεις σε αυτό, σε συνέργεια με τους περαστικούς θεατές. Αναφέρονται σε δράσεις τους που πραγματοποιήθηκαν στην πόλη της Θεσσαλονίκης, όπου ζουν και έχουν αναπτύξει το μεγαλύτερο μέρος της εικαστικής τους

δραστηριότητας. Η πόλη ως όχημα που μας κουβαλάει στον χρόνο είναι το πεδίο που με ένα αόρατο νήμα συνδέει το παρελθόν με το παρόν δίνοντας την δυνατότητα ανάληψης πρωτοβουλιών και ελεύθερης έκφρασης της φαντασίας. Η πόλη γίνεται πεδίο άσκησης με εικαστικές δράσεις, χωρίς, όμως, να προηγούνται δελτία τύπου και ανακοινώσεις για αυτές. Οι δράσεις των καλλιτεχνών δεν προετοιμάζουν τους θεατές, τους περαστικούς και τελικά τους συμμετέχοντες ότι πρόκειται για εικαστική δράση ή performance, για να μην έχουν συγκεκριμένες προσδοκίες και επηρεάζεται η συμπεριφορά τους. Βασικό μέλημα των δύο καλλιτεχνών είναι αυτές οι δράσεις να βοηθούν τους συμμετέχοντες να αλλάζουν ρόλους, να προκαλούν συναισθήματα και αυθόρμητες αντιδράσεις, να συνδέουν τον εσωτερικό τους κόσμο με την στιγμή της performance, να εμπεριέχουν το στοιχείο της έκπληξης και της φαντασίας του χώρου σε ένα διαρκώς μεταλλασσόμενο πεδίο δράσης, αντίδρασης και αλληλεπίδρασης, επιτρέποντας την ενσωμάτωση των συμμετεχόντων στο αστικό τοπίο.

Στην **‘Ενσώματη διαλεκτική μετα-μνήμη στην πόλη, στην ποίηση του Καβάφη’** ο Σωτήρης Χτούρης πραγματεύεται την έννοια του τόπου μέσα από την ποίηση του Κωνσταντίνου Καβάφη. Στο κεφάλαιο αυτό αποτυπώνονται η επιθυμία, η ερωτική λαχτάρα, ο σωματικός έρωτας, η απαγορευμένη ηδονή, αλλά και οι κοινωνικοί περιορισμοί και ο αποκλεισμός της επιθυμίας, τα προσωπικά αδιέξοδα που αντιμετωπίζει με γενναιότητα και τα συναισθήματα που βιώνει μέσα από τις αναζητήσεις του στην πόλη ο ποιητής. Αναλύεται η σωματικότητα της ποίησης του Καβάφη και το δέσιμο της με την πόλη, ως χώρο της ηδονικής ελευθερίας και ανελευθερίας, καθώς και πραγμάτωσης της επιθυμίας και του ίδιου του εαυτού του. Ο συγγραφέας μας ταξιδεύει στο αστικό τοπίο, που είναι και το σκηνικό της πόλης που έζησε ο Καβάφης, μέσα στο οποίο η διαλεκτική σχέση ανάμεσα στο πραγματικό και το ποιητικό, πλάθεται και μετασχηματίζεται σε ένα μοναδικό αισθητικό γεγονός *αισθητικοποιείται*, όπως λέει ο Καβάφης. Το πάθος του Καβάφη αποτυπώνεται μέσα από την αλληλεπίδραση του αστικού χώρου με τον έρωτα και την εμπειρία, που δίνουν δικαίωμα στην έκφραση της επιθυμίας. Όπως λέει ο ποιητής για το περιβάλλον *«αισθηματοποιήθηκες ολόκληρο, για μένα»*. Η σωματική παρουσία και ηδονή κυριαρχεί στην ανθρώπινη ύπαρξη και τόσο η αναζήτησή τους στην πόλη, πίσω και πέρα από τις συμβάσεις της μικροαστικής καθημερινότητας, όσο και οι συναντήσεις πάθους και το ερωτικό βίωμα, την μετατρέπουν σε έναν τόπο με νόημα και μνήμη.

Η Nina Felshin, επιμελήτρια, στο κεφάλαιο **‘Double Trouble: (Σχεδόν) 50 Χρόνια Τέχνης και Ακτιβισμού’** περιδιαβαίνει την ζωή της και την πορεία της ως επιμελήτρια, ενώ ταυτόχρονα, σχεδόν αυτοβιογραφικά, αναλύει κοινωνικά γεγονότα των τελευταίων πενήντα χρόνων στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Συνδέει την κοινωνιολογική γνώση με την πολιτική και την σύγχρονη τέχνη. Την ενδιαφέρει ιδιαίτερα η τοποειδής (site-specific) τέχνη στο αστικό τοπίο ως δημόσια τέχνη και γενικότερα οι δυνατότητες της τέχνης στο δημόσιο χώρο ως αμφισβήτηση, καθώς πιστεύει ότι ένα αστικό έργο μπορεί ταυτόχρονα να είναι όμορφο, αλλά και να ασκεί κοινωνική κριτική. Η Felshin ασχολήθηκε ενεργά με ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών και πολιτικών ζητημάτων, όπως οι έγχρωμες γυναίκες, η κρατική τρομοκρατία, η τρομοκρατία κατά των γυναικών, τα βασανιστήρια, οι πολιτικές εκτελέσεις, η 11η Σεπτεμβρίου και ό,τι ακολούθησε, όπως η λογοκρισία, το πογκρόμ συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων, αλλά και την εισβολή στο Ιράκ και τις συνέπειες του πολέμου. Ενεργή ακτιβίστρια με πάθος για την τέχνη και την κοινωνική δικαιοσύνη, καθώς και ανατρεπτικές απόψεις για την επιμελητική πρακτική, μας μεταφέρει την

εμπειρία της ως δραστήριο μέλος του συνδικαλιστικού και εργατικού κινήματος, που συνέδεσε την τέχνη με τους αγώνες της εργατικής τάξης.

Στην **‘Ψυχογεωγραφία στην ψηφιακή εποχή: μια εναλλακτική θεώρηση του αστικού τοπίου’** η Στέλλα Συλαίου, η Μαρία Χουντάση και η Έλενα Λαγούδη αναζητούν την τομή εκείνη, όπου η ψυχογεωγραφία συναντά τις σύγχρονες τεχνολογίες γεωτοποθέτησης και αναμετάδοσης, στην τέχνη και το αστικό τοπίο. Ξεκινώντας από τους καταστασιακούς καλλιτέχνες και την εναλλακτική χαρτογράφηση του αστικού τοπίου, οι συγγραφείς παρακολουθούν τον τρόπο με τον οποίο η αισθητηριακή αυτή θεώρηση του περιβάλλοντος μπολιάζεται με την πληθώρα των νέων, διαθέσιμων κινητών και wearable τεχνολογιών. Το αποτέλεσμα είναι ελαφρώς διπολικό. Από τη μια οι τεχνολογίες αυτές μετουσιώνονται σε ένα ισχυρό εκφραστικό εργαλείο στα χέρια των καλλιτεχνών που τις χρησιμοποιούν για να σχολιάσουν τη σύγχρονη κοινωνία και τον τρόπο ζωής μας με την ψηφιακότητα που τον διακατέχει. Ενώ από την άλλη, οι κοινωνικοί σε αυτή την τάση αναμετάδοσης της κίνησης, δράσης και των δράσεων εν κινήσει, εμφανίζουν όλο και περισσότερα συμπτώματα ναρκισσισμού και εθισμού στο δίδυμο γεωτοποθέτηση-αναμετάδοση, κάνοντας «check in» σε κάθε μέρος, κάθε λεπτό της ζωής τους. Η διπολικότητα αυτή είναι ανησυχητική, αλλά τελικά διαχειρίσιμη, καταλήγει το άρθρο, με την επιστροφή στις θεμελιώδεις αρχές της ψυχογεωγραφίας: ελεύθερη περιπλάνηση, αισθητηριακή θεώρηση του περιβάλλοντος, κυριολεκτική και μεταφορική απομάκρυνση από την πεπατημένη, διάθεση για ρήξη με το παραδοσιακό μέσα από παιγνιώδεις διαδικασίες.

Στο **‘Revisiting the Walk’** η Erika Osborne (Colorado State University) επανεξετάζει την περιήγηση στην πόλη της Νέας Υόρκης μιας ομάδας πανεπιστημιακών, που αποτελείται από τον Γιάννη Ζιώγα (Παν/μιο Δυτικής Μακεδονίας) και τον Bill Gilbert (University of New Mexico), οι οποίοι οργανώνουν και συντονίζουν δράσεις και έρευνα πεδίου για καλλιτέχνες, συνοδευόμενοι από τη Nina Felshin, συγγραφέα και επιμελητήρια, καθώς και τον Todd Drake, εικαστικό καλλιτέχνη. Η περιήγηση διήρκεσε έξι ώρες διασχίζοντας την Νέα Υόρκη προς το νότο, για να συναντήσουν την θάλασσα κατανοώντας την πόλη, εξετάζοντας τα όριά της και γοητευόμενοι από τις πληροφορίες που λάμβαναν κατά την διάρκεια της διαδρομής. Ως μοντέρνοι *flâneurs* που περιηγούνται με σκοπό την μετακίνηση κι όχι τον προορισμό, οι παρατηρήσεις τους ήταν πολύτιμες στο βαθμό που μπορούν να προωθήσουν τη φαντασία, τους συσχετισμούς, και την επιθυμία για περισσότερη γνώση. Το τελικό προϊόν της δράσης είχε τη μορφή μιας ηλεκτρονικής εικαστικής διαδικασίας, στην οποία προστέθηκαν φωτογραφίες και σχέδια πάνω στο φωτοτυπημένο χάρτη που έφτιαξαν με την πορεία που ακολούθησαν. Το έργο ήταν ανεπεξέργαστο, διαγραμματικό και αντιπροσωπευτικό της διαδικασίας περιπλάνησης, και όχι μιας διαδρομής με σαφές σκεπτικό, και εκτέθηκε στο Κρατικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης στη Θεσσαλονίκη στην έκθεση με τίτλο **‘Τόποι Μνήμης, Πεδία οραμάτων’** από τις 21 Δεκεμβρίου 2012, μέχρι τις 24 Φεβρουαρίου του 2013.

Στο κεφάλαιο **‘Σιτουασιονισμός και δημιουργία καταστάσεων σε ψηφιακά περιβάλλοντα τέχνης’** οι Στέλλα Συλαίου, Έλενα Λαγούδη και Μαρία Χουντάση συζητούν την περίπτωση βίωσης του τοπίου μέσω της περιπατητικής τέχνης με την βοήθεια των νέων τεχνολογιών της Επικοινωνίας και της Πληροφορίας. Πιο συγκεκριμένα, προσπαθούν να προσδιορίσουν το νέο *flâneur*, του υβριδικού περιπατητή, καλλιτέχνη και μη, ο οποίος επαυξάνει ή μεταλλάσσει την εμπειρία του χρησιμοποιώντας ψηφιακά μέσα, ή κάνοντας την περιήγησή του μέσω του Διαδικτύου.

Το κεφάλαιο αναφέρεται στην δημιουργική χαρτογραφία και την τέχνη των δεδομένων, στην έννοια της ψηφιακής διαμεσολάβησης ως τέχνη, στις εφαρμογές της εικονικής και επαυξημένης πραγματικότητας στην τέχνη, στην έννοια της gamification με παραδείγματα από την τέχνη, καθώς και την ρομποτική (drones) και στην δυνατότητα περιήγησης με ψηφιακά μέσα σε τοπία που δε θα περπατήσουμε ποτέ, όπως ο πλανήτης Άρης.

Ως κοινός παρονομαστής των ερευνητικών αποτελεσμάτων, που παρουσιάζονται στον τόμο και αφορούν το τοπίο, την σύνδεσή του με τον άνθρωπο, την ιστορία και τις πολιτικές αναπαραστάσεις, είναι η αναστοχαστική διάσταση της σύγχρονης τέχνης σε ό,τι αφορά τα μέσα, τις τεχνικές, τα καλλιτεχνικά ιδιώματα και πρακτικές. Το τοπίο είναι στενά συνδεδεμένο με την ανθρώπινη εμπειρία, τις ιστορίες που διαδραματίστηκαν σε αυτό και ενδεχομένως την πολιτική τους διάσταση. «Κάθε ανώνυμος χώρος γίνεται τόπος από την στιγμή που βιώνεται (...). Έτσι, λοιπόν, ένας τόπος είναι ιστορία και αντιστρόφως (...). Δεν μπορεί κανείς να διηγηθεί μια αφήγηση ή μια ιστορία -από την καθημερινή ζωή των ανθρώπων μιας πόλης μέχρι μια μάχη- χωρίς να την τοποθετήσει χωρικά. Σε ορισμένες δε περιπτώσεις, τα γεγονότα σβήνονται από το χρόνο και οι τόποι μετατρέπονται απλώς σε σημαίνοντα»⁶. Ο καλλιτέχνης είναι πλέον και ερευνητής, γνωρίζει την θεωρία της τέχνης, κάνει χρήση της διεπιστημονικότητας, προχωράει σε κριτικές αναλύσεις και πειραματίζεται με πολλές και διαφορετικές πρακτικές στο πλαίσιο μιας αναζήτησης κατάλληλων εργαλείων που θα συγκροτήσουν το νέο καλλιτεχνικό λεξιλόγιο. Ο μετασχηματισμός της κοινωνίας, η ρευστότητα, η απροσδιοριστία και η ασάφεια, που δίνουν το στίγμα των καιρών, παρουσιάζουν μια θετική διάσταση στο πλαίσιο της σύγχρονης τέχνης, καθώς διαφορετικά επιστημονικά πεδία συνεργάζονται αρμονικά, διεισδύοντας το ένα στο άλλο και πετυχαίνοντας την μεταξύ τους όσμωση. Η χρονική περίοδος που διανύουμε μπορεί να χαρακτηριστεί ως μεταβατική, κατά την οποία ο καλλιτέχνης έχει ανιχνεύσει και οικειοποιηθεί εργαλεία της τεχνολογίας, «για να αγγίξει το επερχόμενο», το μέλλον και να διαμορφώσει την στάση απέναντί του σε ό,τι αφορά την τέχνη⁷. Η θεωρία της τέχνης έχει δημιουργηθεί μέσα από ρήξεις και παραδοχές. Ενδεχομένως στην εποχή του μεταμοντέρνου η διαφορά με το παρελθόν να είναι ότι η ρήξη έχει δώσει την θέση της στην ανίχνευση εργαλείων και αναδυόμενων τεχνολογιών. Η ρευστότητα και ο μετεωρισμός, χαρακτηριστικά της εποχής μας, δεν σημαίνουν το τέλος της τέχνης. Πρόκειται για σημεία που διαταράσσονται οι βεβαιότητες και η στερεοτυπική θέαση των πραγμάτων, που δίνουν την δυνατότητα -μέσα από την αποδιοργάνωση που προκαλούν- να επαναπροσδιορίσουν την τέχνη. Ακόμη και η είσοδος στο σκοτάδι επιτρέπει την θέαση των πραγμάτων με ένα άλλο φως. Στην άποψη ενυπάρχει η αισιοδοξία για το μέλλον, που αντλείται και ανατροφοδοτείται από την εγγενή και αρχέγονη ανάγκη του ανθρώπου για την τέχνη.

6. Photobiennale TOPOS (2010-2011), Σημειώσεις για το θέμα «Τόπος»- Το σχέδιο, σελ. 26.

7. Αξελός Κ. (2009). *Το άνοιγμα στο επερχόμενο και το αίνιγμα της τέχνης*, Νεφέλη, Αθήνα.